

şısında defnedildi. Hâmid Efendi, İstanbul Zeyrek'teki Filyokuşu'nda mülazımlar için odaları bulunan ve medrese olarak da kullanılan bir mescid yaptırmış (Baltacı, s. 441-442), ancak bu mescid günümüze kadar gelmemiştir.

Hâmid Efendi'nin en meşhur eseri *Fetâvâ-yı Hâmidîyye* (*el-Fetâva'l-Hâmidîyye*) olup kitabın yazma nüshalarında adı *Mecmû'a-i Fetâvâ-yı Hâmid Efendi*, *Mecmû'atü'l-fetâvâ*, *Mecmû'a fi'l-fıkh* şeklinde de geçmektedir (meselâ bk. Süleymaniye Ktp., Molla Çelebi, nr. 104-105; Kılıç Ali Paşa, nr. 496; Esad Efendi, nr. 554; Şehid Ali Paşa, nr. 953). Bazı kaynaklarda bu eserin dört cilt olduğu kaydedilmişse de (*Keşfü'z-zunûn*, II, 1222; Altunsu, s. 36) Atâî'nin de belirttiği gibi "dört kır'a vâkât-ı mesâil"den ibarettir (*Zeyl-i Şekâik*, s. 243). Hâmid Efendi kitabını Arapça fıkıh ve fetva kitaplarındaki metinlerden derlediği için eserde Türkçe fetva yoktur. Süleymaniye Kütüphanesi'nde Hâmid Efendi'nin kendi hattıyla yazdığı fetvalardan oluşan iki mecmua kayıtlı olup (Molla Çelebi, nr. 104-105) birinci mecmuanın başında müellifin ismiyle "vâkât-ı mesâil"i derlediğini belirten notu yer almaktadır. Diğer bir nüshanın başında ise (Süleymaniye Ktp., Şehid Ali Paşa, nr. 953, vr. 2^b, 5^a) fikhî meseleleri fûrû-i fikh kitaplarından Sadrüşşeria'nın eserindeki tertibe göre bizzat kendisinin derlediğini belirtmektedir. Hâmid Efendi naklettiği meseleleri "matlab" veya "mesele" başlığı altında çeşitli konulara göre tasnif etmiştir. Ancak onun tertibi klasik fetva kitaplarının sistematigi ne uymamaktadır.

BİBLİYOGRAFYA :

Hâmid Efendi, *Mecmû'atü'l-fetâvâ*, Süleymaniye Ktp., Molla Çelebi, nr. 104-105; a.mlf., *Mecmû'a fi'l-fıkh*, Süleymaniye Ktp., Şehid Ali Paşa, nr. 953, vr. 2^b, 5^a; Selânikî, *Târih* (İpsirli), I, 15, 52, 101; Atâî, *Zeyl-i Şekâik*, s. 242-243; Peçuylu İbrâhim, *Târih*, I, 413, 504; II, 32; *Keşfü'z-zunûn*, II, 1222; Evliya Çelebi, *Seyahatnâme*, I, 316; Ayvansarâyî, *Hadikatü'l-cevâmî'*, I, 94; *Devhâtü'l-meşâyih*, s. 26-28; *Sicill-i Osmânî*, II, 104; *İlmiyye Salnâmesi*, s. 386 vd.; *Osmanlı Müellifleri*, I, 268; Danişmend, *Kronoloji*, II, 369, 434; III, 523; Tahsin Öz, *İstanbul Câmleri* (İstanbul 1962), İstanbul 1987, I, 67; Uzunçarşılı, *İlmiyye Teşkilâtı*, s. 46, 64; Abdülkadir Altunsu, *Osmanlı Şeyhülislâmları*, Ankara 1972, s. 36; Baltacı, *Osmanlı Medreseleeri*, s. 441-442.

CAHİT BALTAÇI

HÂMİD el-İMÂDÎ

(bk. İMÂDÎ).

HAMİD KALENDER

(حميد قلندر)

Hamîdüddîn b. Tâciddîn
Kalender ed-Dihlevî
(ö. 761/1360 [?])

Çiştîyye tarikatına mensup
mutasavvif -şair.

Halaciler'in (1290-1320) son döneminde Delhi civarındaki Kılûgari'de doğdu. İlk dinî bilgileri, Çiştîyye tarikatı şeyhlerinden Nizâmeddin Evliyâ'nın müridi olan babası Mevlânâ Tâceddin'den aldı. Küçük yaştan itibaren babasıyla birlikte Nizâmeddin Evliyâ'nın sohbetlerine katıldı. Tuğluklu Sultanı II. Muhammed'in emriyle müslüman aileler Delhi'den Devletâbâd'a gönderilince Hamîd Kalender de oraya gitmek zorunda kaldı (1327). Devletâbâd'da bulunduğu sırada şeyhin halifelerinden Burhâneddin-i Garîb'in sohbetlerine devam etti ve meclisinde dinlediği sözleri yazdı. 753'te (1352) Delhi'ye dönen Hamîd Kalender, ertesi yıl Nizâmeddin Evliyâ'nın halifesi Çirâğ-ı Dehlî'nin sohbetlerine devam etmeye başladı. Burada şeyhin sözlerinden (melfûzât) derlediği *Hayrû'l-mecâlis* adlı eserini kaleme aldı.

Kaynaklarda Çirâğ-ı Dehlî'nin Hamîd Kalender'e, "Sen bir ârifsin; sana nasıl kalender diyebilirim" dediği, onun da babasına şeyhi Nizâmeddin Evliyâ'nın aynı şekilde hitap ettiğini söylediği, bu olaydan sonra Kalenderîler gibi yaşamaya başladığı rivayet edilir. Ölümüne kadar (ö. 757/1356) Çirâğ-ı Dehlî'ye hizmet ettiği ve sözlerini derlediği bilinen Hamîd Kalender'in bundan sonraki hayatı hakkında bilgi yoktur. Hamîd Kalender'in ev edinmediği, evlenmediği ve bir kalenderî gibi yaşadığı da bilinmektedir. Çiştî şeyhlerinden Gîsûdırâz, Hamîd Kalender ve taraftarlarını gerçek anlamda sûfî kabul etmez. Hamîd Kalender'in tek eseri olan menâkıbnâme tarzındaki *Hayrû'l-mecâlis* sade bir ifade ile kaleme alınmış olup 1354-1359 yılları arasında yazılmıştır. Çiştîyye mensuplarının büyük ilgi gösterdikleri eser Hâlik Ahmed Nizâmî tarafından neşredilmiştir (Aligarh 1960). Onun günümüze kadar gelmeyen bir divanından Tuğluklu Hükümdarı Firûz Şah Tuğluk için yazdığı birkaç kaside *Mecmû'a-i Leâtâ'if ve's-seffîne* adlı bir eser içinde zamanımıza ulaşmıştır (*EP* [İng.], *Suppl.*, s. 352).

BİBLİYOGRAFYA :

Hamîd Kalender, *Hayrû'l-mecâlis* (nşr. Hâlik Ahmed Nizâmî), Aligarh 1960, nâşirin önsözü; Seyyid Muhammed Ekber Hüseyinî, *Cevâmî'u'l-kelîm* (nşr. M. H. Siddîkî), Kanpûr 1356; Abdülhak ed-Dihlevî, *Ahbârü'l-ahyâr* (trc. Subhân Mahmûd - Muhammed Fâzil), Delhi 1994, s. 234-244; Rahmân Ali, *Tezkire-i 'Ulemâ-i Hind*, Karacî 1961, s. 171; Abdülhay el-Hasenî, *Nüzhetü'l-havâtir*, II, 35; Ahmed Münzevî, *Fihrist-i Kitâbhâne-i Nüşahâ-yi Haftî-yi Genc-i Baḡş*, İslâmâbâd 1970, II, 609; Gulâm Ali Âryâ, *Tarîka-i Çiştîyye der Hind ü Pâkistân*, Tahran 1365, s. 136, 137; B. B. Lawrence, "An Overview of Sufi Literature in the Sultanate Period (1206-1526 A. D.)", *Khuda Bakhsh Lectures Indian and Islamic*, Patna 1993, I, 486, 488, 490, 492; I. H. Siddiquî, "Hamîd Kalandar", *EP Suppl.* (İng.), s. 352.

TAHSİN YAZICI

HAMİDÎ

(حميدى)

Ebû Bekr Hamîdüddîn
Ömer b. Mahmûd el-Belhî
(ö. 559/1164)

İlk Farsça makâmât müellifi
(bk. MAKÂMÂT-ı HAMİDÎ).

HÂMİDÎ

(حامدى)

(ö. XVI. yüzyıl başları)

Divan şairi.

843'te (1439) İsfahan'da doğdu. Kaynaklarda Hâmidî-i İsfahânî, Molla Hâmidî, Mevlânâ Hâmidî ve Hâmidî-i Acem diye anılır. Öğrenimini doğduğu yerde tamamladıktan sonra bir müddet Bakû'de Şirvanşahlar sarayında bulundu.

Divanında yer alan iki kasideden, Hâmidî'nin 865 (1461) yılı kışında Kastamonu'da İsfendiyaroğlu İsmâil Bey ve aynı yılın baharında Bursa'da Fâtih Sultan Mehmed'in sadrazamı Mahmud Paşa ile karşılaştığı anlaşılmaktadır. Mahmud Paşa için yazdığı kasidenin başlığında bunun Anadolu'da yazdığı ilk kaside olduğunu belirten Hâmidî (*Küllîyyât*, s. 283-286), Receb ayının onundan (21 Nisan) beri kendisiyle görüşmek için beklediğini ifade eder. Bu durumda Hâmidî'nin Anadolu'ya yirmi iki yaşında geldiği kesinlik kazanmaktadır. Anadolu'ya geldiği tarihteki yaşı hakkında İsmâil Hikmet Ertaylan (*Küllîyyât*, nâşirin girişi, s. 11) ve Fevziye Abdullah Tansel'in (TA, XVII, 440) tahminleri ise doğru değildir.

Mahmud Paşa vasıtasıyla Fâtih Sultan Mehmed'e ulaşabilen ve başlangıçta Fâ-

tihi'n yakınları arasına giren Hâmîdî, kendisine yapılan bir ihvan üzerine ağzından kaçırıldığı bir sözün padişahı kızdırması sebebiyle 881 (1476-77) yılında Murâd-ı Hüdâvendigâr türbedarlığı göreviyle Bursa'ya gönderildi. Ertesi yıl İstanbul'a giderek padişahın af dilediyse de tekrar Bursa'ya dönmesi emredildi (*Külliyyât*, s. 47 vd.). Küçük oğlu Celîlî'nin 893'te (1488) Bursa'da doğduğu ve babasını genç yaşta kaybettiği bilindiğine göre Hâmîdî'nin XVI. yüzyıl başlarında Bursa'da öldüğü söylenebilir.

Şiirlerinin büyük bir kısmı Farsça olan Hâmîdî'nin Türkçe şiirleri dil ve üslup bakımından dönemin Doğu Türkçesi özelliklerini taşımaktadır. Bazı gazellerinin Bursalı Ahmed Paşa'nın gazelleriyle benzeşmesi, sarayda veya Bursa'da karşılaşmış olmaları gereken bu iki şairin birbirinden etkilendiğini göstermektedir.

Eserleri. 1. *Külliyyât. Hasbihâlnâme* ile divanını ihtiva eden eserin biri Türk Tarih Kurumu Kütüphanesi'nde (nr. 68), diğeri İstanbul Arkeoloji Müzesi'nde (nr. 1184) olmak üzere iki nüshası bilinmektedir. İsmail Hikmet Ertaylan, Türk Tarih Kurumu nüshasının tıpkıbasımını bir incelemeyle birlikte *Külliyyât-ı Divân-ı Mevlânâ Hâmîdî* adıyla yayımlamıştır (İstanbul 1949). *Külliyyât*'ın ilk bölümünde yer alan Farsça *Hasbihâlnâme* mesnevi tarzında yazılmıştır. Hâmîdî bu eserde kendi hayatıyla ilgili bilgiler vermektedir. Büyük bir bölümü Farsça olan divanda Türkçe dört kaside, yirmi sekiz gazel ve iki matla' bulunaktadır. Bu neşir, varlığı çok önceden bilinen (Köprülü, *TM*, I, 16) ve diğerine göre daha tam olan ikinci nüsha dikkate alınmadan hazırladığı için Ahmet Ateş tarafından tenkit edilmiştir (*TTK Belleten*, XIV/53, s. 116-117). 2. *Vasiyyetnâme*. Âşık Çelebi, Hâmîdî'nin bu eseri ölümünden kısa bir süre önce oğlu Celîlî için yazdığını bildirir ve örnek olarak iki beyit zikreder (*Meşâirü's-suarâ*, vr. 65^b). Eser hakkında kaynaklarda başka bilgi bulunmamaktadır. 3. *Câm-ı Sühan-gây*. İsmail Hikmet Ertaylan, eserin Fâtih Sultan Mehmed adına yazılmış müellif nüshasının Raif Yelkenci'de olduğunu, Hâmîdî'nin eseri Arapça iki fahnâmeden faydalanıp Farsça olarak yazdığını söyler. 4. *Târih-i Âl-i Osmân*. Hâmîdî'nin II. Bayezid'e takdim ettiği Türkçe manzum bir eserdir. İsmail Hikmet Ertaylan *Külliyyât*'ta buna rivayet olarak yer verirken Mükrimin Halil Yınanç eserin tek nüshasının kendisinde bulunduğunu söyleyip iki beyit de örnek vermiştir (*İA*, IV, 330).

BİBLİYOGRAFYA :

Külliyyât-ı Divân-ı Mevlânâ Hâmîdî (nşr. İsmail Hikmet Ertaylan), İstanbul 1949, nâşirin girişi, s. 11, 47, ayrıca bk. s. 283-286; *Falnâme* (nşr. İsmail Hikmet Ertaylan), İstanbul 1951, s. 66-79; Celîlî, *Hüsrev ü Şîrin*, AÜ DTCF Ktp., nr. 44.923, vr. 159^b; Âşık Çelebi, *Meşâirü's-suarâ*, vr. 65^b; Latîfî, *Tezkire*, s. 119; İsmail Belfîğ, *Güldeste-i Riyâz-ı İrfân*, Süleymaniye Ktp., Âşir Efendi, nr. 264, vr. 167^b-168^a; Atâ Bey, *Târih*, s. 160; Köprülü, *Edebiyat Araştırmaları I*, s. 139; a.mlf., "Meddahlar", *TM*, I (1925), s. 16; Ahmed Ateş, "Külliyyât-ı Divân-ı Mevlânâ Hâmîdî", *TTK Belleten*, XIV/53 (1950), s. 116-126; a.mlf., "Fetihten Az Sonra Bir İstanbul Tasvirini", *Fâtih ve İstanbul*, I/1, İstanbul 1953, s. 17-18; İsmail Ünver, "Hâmîdî'nin Türkçe Şiirleri", *TDe.*, VI (1974), s. 197-233; Orhan Şaik Gökçay, "Divan Edebiyatında Şehirler I", *TT*, XVIII/105 (1992), s. 137-140; Mükrimin Halil Yınanç, "Ertuğrul Gâzi", *İA*, IV, 330; Fevziye Abdullah Tansel, "Hâmîdî", *TA*, XVII, 440-441; Abdülkadir Karahan, "Hâmîdî", *EP*² (İng.), III, 133-134; "Hâmîdî", *TDEA*, IV, 87; Hasan Aksoy, "Celîlî, Hâmîdizâde", *DA*, VII, 269.

İSMAİL ÜNVER

HÂMİDÎ, İbrâhim b. Hüseyin

(إبراهيم بن الحسين الحامدي)

(ö. 557/1162)

Müsta'li İsmâîlîleri'nden olan
Tayyibi kolunun
ikinci mutlak dâisi
(bk. MÜSTA'LİYYE).

HAMİD-İLİ

XIII. yüzyılın sonlarına doğru
İsparta ve Burdur yöresinde kurulan
Hamidoğulları Beyliği'nin
ve Osmanlı hâkimiyeti altında
bir idarî bölge olan
Hamid sancağının diğer adı
(bk. HAMİDOĞULLARI).

HAMİDİYE ALAYLARI

II. Abdülhamid döneminde
Doğu Anadolu'da
aşiretlerden oluşturulan
hafif süvari birlikleri.

Hamidiye Hafif Süvari Alayları Doğu Anadolu'da merkezî otoritenin sağlanması, devletin etkin olacağı yeni bir sosyopolitik dengenin kurulması, aşiretlerin askerî gücünden faydalanılması, bölgede Ermeniler'in sürdürdüğü faaliyetlerin engellenmesi ve muhtemel bir Rus saldırısına karşı bölge savunmasının güçlendirilmesi için teşkil edilmiştir. 1890 yılı

başlarında kurulma çalışmalarına başlanan Hamidiye Alayları'nın teşkilinin amacı bu konuyla ilgili belgelerde, "askerlik hizmetinin umumileştirilmesi ve dolayısıyla Osmanlı Devleti'nin silâhlı kuvvetlerinin sayıca arttırılması gayesiyle, askerî nizam ve hizmet altında tutulmayan, binicilik ve nişancılıkta meşhur, çadırda yaşayan aşiret fertlerinden süvari birlikleri oluşturulması" şeklinde açıklanmaktadır. IV. Ordu Kumandanı Müşir Zeki Paşa, Anadolu ıslahât-ı umûmî müfettişi ve padişah yaveri Ahmed Şâkir Paşa, Tef-tiş-i Askerî Komisyonu üyesi Miralay İbrâhim Bey, bu projenin fikir ve uygulama aşamasında aktif rol almışlardır. Doğu Anadolu'da yaşayan Arap, Kürt, Türkmen ve Karakalpak aşiretlerinden başlangıçta yirmi bir alay olarak kurulması planlanan alayların sayısı gösterilen büyük ilgiden dolayı 1892'de kırk beş, 1893'te eli altı, 1894 Ağustosunda elli sekiz, 1898'de altmış ve 1901'de altmış beşe ulaşmıştır. Hazırlanan raporlardan, bölgedeki potansiyelin 100 alay çıkarabilecek güçte olduğu anlaşılmaktadır.

Gerek devletin gerekse aşiretlerin bu projeden beklentilerini en iyi şekilde gösteren belge, 13 Mayıs 1896 tarihinde yayımlanan 121 maddelik alayların kuruluş kanunudur. Buna göre, Osmanlı ordusunun nizamî süvari alaylarına ilâveten teşkilâta dahil edilecek alaylar en az dört, en fazla altı bölükten oluşacak ve aşiretin nüfus gücüne göre alaylarda asgarî 512, âzami 1152 kişi bulunacaktı. Nüfusu bir alay çıkaramayan aşiretlerden birkaç bölük teşkil edilecek, bu bölükler barış döneminde kendi aralarında tâlim yapacak ve savaşta bir kumandan idaresinde diğer küçük aşiretlerin askerleriyle birleştirilecekti. Aşiret ve kabilelerin erkek nüfusu defterlere kaydedilecekti. Ayrıca her alaydan İstanbul'daki süvari mektebinde tahsil görmek üzere bir genç seçilecek ve tahsil sonunda mülâzım rütbesiyle alayına katılacaktı. Askerler, aşiretlerin on yedi-kırk yaş arasındaki erkeklerinden oluşturulacaktı. On yedi-yirmi yaş "ibtidaiye", yirmi-otuz iki yaş "nizâmiye" ve otuz iki-kırk yaş arası da "redif" sınıflarına dahil olacaktı. Askerlerin hepsinin eğitilmesi, gerek öğretmen temininde gerekse malî ihtiyaçların karşılanmasında zorluk çıkaracağından eğitimin birlikler arasında değişmeli olarak yapılması kararlaştırılmıştı. Bu nöbetleşe tâlim sayesinde tarımla uğraşan kimselerin üretimi de engellenmemiş olacaktı. Askerler elbise, hayvan ve ko-